

Knjižne ocene in prikazi / Book reviews

Anja Ragolič: *Poetovio. Römische Grabdenkmäler*. Situla 46. Inscriptiones Latinae Sloveniae (ILSI) 2/1, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2023. ISBN 978-961-6981-70-5. 379 str., zemljevidi in fotografije.

Po kar dolgem obdobju suše je bilo leto 2023 za slovensko epigrafiko znova uspešno. Najprej je v okviru serije *Katalogi in monografije* izšla znanstvena monografija o torkvesih, v kateri so zbrani tudi epigrafski dokazi za njihovo razprostranjenost (J. Istenič, A. Ragolič, *Katalogi in monografije* 46, 2023). V drugi polovici leta pa je izšel dolgo pričakovani zvezek *Situle* kot nadaljevanje pred 25 leti začete projekta izdaje korpusov latinskih napisov, razdeljenih po rimskih avtonomnih mestih in njihovih agrih. Prvi iz leta 1998 je tako zajel napise Nevioduna (ILSI 1), drugi pa je posvečen Petovioni (*Poetovio*). Ker je njenih napisov, znanih do danes, v primerjavi s tistimi v drugih mestih občutno več (*Neviodunum*: 200, *Emona*: 480, *Celeia*: okoli 500), bo korpus napisov mesta *Poetovio* razdeljen na dva dela. Pred nami je tako šele prvi del (zato ILSI 2/1), v katerem so zbrani vsi nagrobniki iz Petovione in njenega agra, tako tisti z napisi kakor tudi deli nagrobnih spomenikov brez napisov; samo nagrobnikov in njihovih fragmentov je 455, od tega iz mesta 239 in iz podeželskega zaledja 216.

Uvodne strani so posvečene geografskemu in zgodovinskemu kontekstu mesta *Poetovio*. To je bilo nekoliko specifično, saj je pred ustanovitvijo province Norik pripadalo Noriškemu kraljestvu. Nova provinca je dobila status prokuratorske province z upravnikom viteškega razreda, kar med drugim pomeni, da v njej ni bilo nastavljen legije. Ker so želeli ohraniti tak status, so širši prostor Petovione, kjer so bili legionarji prisotni že več časa, izločili iz Norika in ga pripojili prihodnji provinci Panoniji, takrat še spodnjemu Iliriku (*inferius Illyricum*). Ta sprememba pa naj bi se po mnenju avtorice zgodila tudi zaradi lažjega in boljšega nadzora nad starodavno jantarno cesto, ki je potekala prav skozi Petoviono. Razloge gre najverjetneje iskati v obojem. *Legio VIII Augusta* je bila v mestu že od panonsko-delmatskega upora (6–9 po Kr.), kmalu po sredini 1. stoletja po Kr. pa jo je zamenjala *legio XIII Gemina*. Na začetku 2. stoletja, med vladavino cesarja Trajana, je mesto končno dobilo status kolonije z uradnim imenom *colonia Ulpia Traiana Poetovio*. Tega je mogoče prebrati na številnih napisih, a v okrajšani obliki: C V T P. Čeprav za Ptuj velja, da gre za najstarejše slovensko mesto, je treba imeti v mislih, da je Petoviona, torej njegova rimska predhodnica, pravzaprav najmlajše rimsko avtonomno mesto na naših tleh. V 2. stoletju, torej kmalu po vzpostavitvi kolonije, je mesto postalo sedež številnih uradov (*tabularium*, *XX hereditatum utrumque Pannoniarum, publicum portorii Illyrici* in *tabularium vectigalis Illyrici*). Njihovi uradniki pa so pogosto dokumentirani na spomenikih z napisi.

Pred pripravo vsakega korpusa je treba začrtati mejo med agri – to je avtorica kot predpripravo naredila že s člankom v Arheološkem vestniku 65 (2014, str. 323–351),

ki je nekoliko posegel v ustaljene meje med agri Celeje, Petovione in Flavije Solve. Zaradi že omenjene prisotnosti vojske še pred uradno ustanovitvijo rimskega mesta in njene pomembne vloge tudi v naslednjih stoletjih je avtorica nekaj besed še pred obravnavo posameznih spomenikov upravičeno namenila vojski v Petovioni, najprej nagrobnikom legionarjem, ki so službovali prav tu, pa tudi nagrobnim spomenikom vojakov in veteranov drugih enot – te so na tem mestu tudi na kratko predstavljene. Za nekatere veterane je bila to zadnja postaja na njihovi življenjski poti zaradi (tudi epigrafsko dokumentirane) *missione agraria*. Za zaključek uvodnega dela se je A. Ragolič ustavila še pri prebivalstvu, ki se nam predstavlja na nagrobnikih našega najvzhodnejšega rimskega mesta in je vsekakor zelo pisano (domačini, italški kolonisti, prišleki z vzhoda, vojaki, uradniki, sužnji, osvobodenci ...). Uvodna študija nas tako dovolj dobro postavi v prostor in čas, da bo lažje razumeti konkretne primere nagrobnikov, ki nas pričakujejo v osrednjem delu monografije.

Katalog nagrobnikov je razdeljen na dva velika dela: najprej so predstavljeni spomeniki iz mesta, v drugi polovici knjige sledijo še nagrobniki iz agra oz. podeželskega zaledja. Na začetku stoji 26 vojaških nagrobnikov, razvrščenih po hierarhiji njihovih funkcij. Sledijo nagrobniki civilnega dela mestnega prebivalstva, začenši z municipalno elito, torej s predstavniki mestnega sveta (*decuriones*) in drugimi uradniki, ki so službovali na prej omenjenih uradih: *tabularius*, *vilicus*, *adiutor tabulariorum*, *actuarius*, predstavnik kolegija ...

Vsi preostali so razporejeni po abecednem redu prvih črk njihovih gentilicijev v skladu z metodologijo epigrafike, ki ji avtorica sledi tudi pri predstavitvi posameznega spomenika. Pri vsakem posameznem napisu so predstavljeni najdišče, lokacija oz. mesto hrambe, opis spomenika, material in mere ter objave – najprej korpusi, nato epigrafske baze in končno druge pomembnejše omembe oz. objave spomenika. Če je le mogoče, je spomenik opremljen tudi s kakovostno fotografijo. Natančni transkripciji je dodan prevod, vsak spomenik zaokrožita komentar in argumentirana datacija.

Zastopane so skoraj vse oblike nagrobnikov: stele, plošče, cipi, sarkofagi in pepelnice, ohranjeni v celoti ali zgolj fragmentarno. V primerjavi z drugimi našimi mesti je v Petovioni občutno več sarkofagov in pepelnic z napisi, v drugih mestih je tovrstnih nagrobnikov manj, poleg tega pa so predvsem sarkofagi po večini brez napisov (npr. v *Emoni*). Napisi št. 85, 86 in 87 v grščini nas morda nekoliko presenetijo, ker niso v latinščini, a že z izbiro jezika potrjujejo prisotnost priseljencev z vzhoda, ki jim je bil grški jezik bolj domač.

Do napisa pod št. 140 so razporejeni nagrobniki in njihovi fragmenti, na katerih je mogoče prebrati vsaj kakšno črko. Od tu naprej gre za anepigrafske spomenike ali za dele nagrobnih spomenikov brez napisa: fragmenti, reliefi, kipi ...

Slaba polovica spomenikov (od št. 240) izvira iz podeželskega zaledja, ki je upravno spadalo k Petovi-

oni. Spomeniki naj bi bili razporejeni po najdiščih od zahoda proti vzhodu, čeprav to ni vedno povsem jasno, kar ni nenavadno, saj si najdišča ne sledijo v ravni liniji. Na nagrobnikih iz agra je mogoče zaslediti večji delež avtohtonih imen, še posebej to velja za "pohorski" del agra. Izstopajo zlasti najdišča Veliko Tinje, Šmartno na Pohorju in Črešnjevec, a ne samo po številu spomenikov, temveč tudi po njihovi raznovrstnosti in celo izjemnosti. Na Šmartnu na Pohorju je treba omeniti upodobitev Orfeja na steli za Avrelija Kalandina (št. 253). Primerjamo jo lahko celo s tisto, ki jo poznamo z Orfejevega spomenika (pranger) v centru mesta (tu št. 28). Z iste lokacije je znana še pepelnica z metričnim napisom – teh v provincialnem okolju ne najdemo pogosto, se pa v agru Petovione pojavi še eden v Staršah (št. 362). Te prav tako predstavljajo en tak podeželski center, saj je od tu ohranjenih kar 30 spomenikov. So pa Starše že veliko bližje mestnemu središču.

Predvsem ob pregledovanju spomenikov iz podeželskega zaledja se uporabnik lahko nekoliko zmede, saj ne dobi popolne predstave o natančnem številu vseh znanih spomenikov z napisi s posameznega najdišča. Ves čas se je namreč treba opominjati, da gre samo za nagrobnike in da to niso vsi spomeniki, kar pomeni, da je slika teh lokalnih centrov, ki so se izoblikovali v agru, vsaj nekoliko popačena. Morda je treba na tem mestu vseeno postaviti pod vprašaj smiselnost delitve, vsaj ko govorimo o napisih agra.

Monografija se zaključuje s številnimi indeksi – začnejo se z imenskimi seznama (po gentilicijah in osebnih imenih), sledijo seznama uradniških funkcij, podatki, povezani z vojsko, navedbe omenjenih volilnih okrožij, geografski podatki, t. i. stvarno in krajevno kazalo, seznam slovnčnih posebnosti ter izčrpen seznam upodobitev in reliefov. Dodane so še konkordance, ki pokrijejo tako rekoč vse razpoložljive možnosti. Ni treba posebej poudarjati, da so tovrstna dela brez indeksov in seznamov precej omejena pri uporabnosti. Na tem mestu gre še posebej omeniti seznam upodobitev, reliefov in drugih ikonografskih posebnosti. A prav pri spomenikih z likovno upodobitvijo se zdi, da je ostalo še nekaj prostora za nadgradnjo, predvsem s tem, da bi se pritegnilo več relevantne literature. Odločitev, da se v korpus vključijo tudi tovrstni spomeniki, je vsekakor pohvalna, se je pa treba zavedati, da zahtevajo dodatne ekspertize, ki jih epigrafiki vedno nimamo. Pri tolikšni množici napisov, njihovih prepisov in drugih podatkov, ki jih je treba zbrati, se lahko pojavijo tudi tipkarski škrti, npr. pri transkripcijah napisov št. 30 in 266.

A ko povlečemo črto, ugotovimo, da je bilo opravljeno veliko delo, objavljena množica napisov pa bo tudi na ta način odtegnjena pozabi. Pred nami zaživi neverjetno bogastvo – to bo sicer popolno šele, ko bo korpus dopolnjen še z drugim delom, torej s preostalimi napisi Petovione (votivni, cesarski, počastitveni) in njenega podeželja. Že zdaj pa je več kot očitno, da Ptuj potrebuje primeren prostor, kjer bodo ti kamniti zakladi zaživel v vsem svojem predvsem marmornem sijaju in nas bodo spominjali na sijaj nekoč izredno pomembnega mesta v rimskem imperiju.

Julijana Visočnik

Ludwig Ohlenroth (†), Sebastian Schmid: *Die italische Terra Sigillata mit Auflagenverzierung. Katalog der Applikenmotive.* Münchner Beiträge zur Provinzialrömischen Archäologie. Ergänzungsbänd 3. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 2024. ISBN 978-3-7520-0615-5, eISBN 978-3-7520-0103-7. 400 strani, 90 tabel.

Monografija prinaša objavo zapuščine leta 1959 umrlega augsburškega arheologa Ludwiga Ohlenrotha. Ta je več desetletij potoval po evropskih muzejih, kjer je opisno in risarsko dokumentiral italisko sigilato z apliciranim okrasom. Na skupno 1212 popisanih posodah in njihovih fragmentih je prepoznal 910 različnih oblik aplik ter jih razvrstil v 21 tipov. Med njimi prevladujejo množično uporabljene aplik v obliki mask, delfinov in rozet, zastopani so tudi figuralni motivi, ki jih zasledimo zgolj na posameznih posodah. Ob tem je sestavil tudi tipologijo oblik posodja, na katerem se pojavlja aplicirani okras, in opozoril na izdelavo aplik z uporabo kalupov v obliki glinenih ploščic.

Delo je uredil in posodobil Sebastian Schmid, ki je tudi avtor uvodnih poglavij. V prvem delu povzame Ohlenrothovo biografijo in metodologijo, drugi del je namenjen pregledu stanja raziskav italiske sigilate – opisani so oblike posodja in motivi apliciranega okrasa, predstavljene so kronologija in distribucija ter delavnice in možne povezave med njimi, pozornost nameni tudi izbranim lončarjem, naboru uporabljenih oblik in distribuciji izdelkov iz njihovih delavnic.

Sledi obširen katalog, v katerem najdemo tudi opise izbranih posod oziroma aplik s slovenskih najdišč, tj. sigilato iz Emone (objava v *Petru S. 1972: Emonske nekropole (odkrite med leti 1635–1960)*), Poetovia (objavi v *Mikl Curk 1968: Terra sigillata iz Poetovija in Istenič 2000: Poetovio, zahodna grobišča II: grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu. Katalog, del gradiva, ki ga hranita Pokrajinski muzej Maribor in Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, ni objavljen*) ter Neviodunuma (objava v *Petru S., Petru P. 1978: Neviodunum (Drnovo pri Krškem). Katalog najdb*).

Večina Ohlenrothovih podatkov je za sodobno rabo zastarelih. Temeljno delo za študij italiske sigilate z apliciranim okrasom v našem prostoru tako ostaja monografija *E. Schindler-Kaudelka, U. Fastner in M. Gruberja Italische Terra Sigillata mit Appliken in Noricum* iz leta 2001. Predstavljena monografija ga dopolnjuje, saj prinaša nekatere redke oblike aplik, ki se pojavijo zgolj na posameznih posodah, ter opise in risbe aplik z nekaterih neobjavljenih posod. Poskus povezave določenih aplik z znanimi lončarskimi mojstri raziskovalcu (vsaj teoretično) omogoča povezovanje nežigosanih ali fragmentiranih posod z znanimi lončarji in s tem veliko natančnejšo datacijo.

Tina Berden